

VIKTORIJA UŠINSKIENĖ

Vilniaus universitetas

LEKSINIAI ARCHAIZMAI ŠIAURĖS RYTŲ PARIBIO LENKŲ KALBOJE

Straipsnyje pristatoma labiausiai paplitusių lenkų dialekte Lietuvoje leksinių archaizmų charakteristika. Pasitelkta medžiaga iš įvairių šaltinių – tiek iš tarmių žodynų, tiek iš darbų, skirtų šiaurės paribio lenkų dialektui. Nagrinėjami ne tik slavų kilmės žodžiai, bet ir seni skoliniai iš kitų kalbų. Lemiamu kriterijumi apie tam tikro leksinio vieneto pripažinimą archaizmu tapo chronologiniai kvalifikatoriai bendrinės lenkų kalbos žodynuose. Kiekvieno žodžio chronologinis dokumentavimas remiasi palyginimu su istorinių lenkų kalbos žodynų duomenimis. Norint verifikuoti tam tikro žodžio kilmę bei semantinę evoliuciją, pateikiami rytų slavų kalbų atitikmenys, o pagal poreikį ir lietuvių kalbos medžiaga.

Raktažodžiai: leksinis archaizmas, tarminė leksika, šiaurės rytų paribio lenkų kalba

Genetiniu požiūriu kiekvienos kalbos (dialekto) leksikoje galima išskirti bent du pagrindinius chronologinius sluoksnius: 1) archainį (reliktinį), kurį sudaro leksemos, paveldėtos iš ankstesnių kalbos vystymosi laikotarpių (praindoeuropiečių, baltų-slavų, praslavų, senosios lenkų ir kt.), 2) inovacinį, kurį sudaro leksikos dalis, atsiradusi šios kalbos (dialekto) pagrindu dėl įvairių žodyno turtinimo procesų arba kuri buvo pasiskolinta iš kitų kalbų (Boryś 2007, 532). Ilgainiui antrojo sluoksnio žodžiai gali išsisemti pereidami į archaizmų kategoriją arba visai išnykti iš vartosenos. Atitinkamai, normatyviniu požiūriu archaizmas (iš graikų *archaios* – ‘senovinis’) suprantamas dvejopai. Lenkų kalbotyroje labiausiai paplitęs yra šio termino suvokimas kaip kiekvieno išėjusio iš vartosenos kalbos elemento, kuris nebėra nei šiuolaikinės kalbos sistemos, nei to labiau šiuolaikinės kalbos normos komponentas¹. Rečiau archaizmas suvokiamas kaip iki šių dienų vartojamas pasenęs kalbos elementas, t.y. kaip reliktas, atitinkantis kalbos normą ir funkcionuojantis kaip recesinis variantas².

¹ Tradiciškai lenkų kalbotyroje išskiriami šie archaizmai: leksiniai, daiktiniai, semantiniai, frazeologiniai, fonetiniai, fleksiniai, žodžių darybos ir sintaksės (Kurkowska, Skorupka 1959, 67). Kitokią klasifikaciją siūlo S. Dubisz išskirdamas tris pagrindines archaizmų grupes: grafiniai-fonetiniai, gramatiniai ir “žodyno”. Gramatinius archaizmus jis skirsto į fleksinius, sintaksės ir žodžių darybos; “žodyno” archaizmus – į leksinius ir frazeologinius. Leksiniai archaizmai klasifikuojami į žodinius, daiktinius ir stilistinius.

² Kwiryna Handke apibrėždama archaizmą kaip „kalbos elementą, praradusį funkcinius sugebėjimus ir semantinį skaidrumą ir dėl to perėjusį į kalbos archyvą“, žodžio „biografijoje“ išskyrė šias stadijas: 1) „gimimas“; 2) adaptacinis laikotarpis; 3) įėjimas į visuomeninę vartoseną; 4) visiškos stabilizacijos laikotarpis; 5) gyvybingumo

Kaip žinoma, archainiai (reliktiniai) kalbos elementai ilgiau išsilaiko tarmėse, t. y. kalbos periferijose, nes įvairios naujovės pasiekia jas vėliau arba nepasiekia visiškai. Neatsitiktinai archaizmų analizei atlikti pasirinkau *šiaurės rytų paribio* (*šiaurės rytų „Kresų“*) lenkų dialekto medžiagą. Šis, buvusios LDK teritorijoje susiformavęs dialektas priskiriamas iki šiol gerai išsaugotoms teritorinėms lenkų kalbos atmainoms, turinčioms turtingą žodyną ir folklorą. Palyginus su lenkų kalba etninėje teritorijoje, šiaurės paribio tarmių periferiškumas palankus archaizmams, kurie iki šiol nesulaukė specialios monografijos³. Šiame nedideliame straipsnyje norėčiau pristatyti labiausiai paplitusių ir iki šiol Lietuvoje lenkų dialekte funkcionuojančių leksinių archaizmų charakteristiką. Pasitelkta medžiaga iš įvairių šaltinių – tiek iš tarmių žodynų (GPL, SMPP, SGP, SGPK), tiek iš darbų, skirtų šiaurės paribio lenkų dialektui (Dwilewicz 1997; Karaś 2002; Kurzowa 1993; Mędelska 1993, 2000 ir kt.).

Kiekvieno žodžio nagrinėjimas rėmėsi chronologiniu dokumentavimu ir palyginimu su pagrindiniais lenkų kalbos žodynais. Lemiamu kriterijumi apie tam tikro leksinio vieneto pripažinimą archaizmu tapo bendrinės lenkų kalbos žodynų – *Uniwersalny słownik języka polskiego*, red. S. Dubisz (USJP)⁴ ir *Słownik języka polskiego*, red. W. SJP Doroszewski (SJPD)⁵ – chronologiniai kvalifikatoriai: *archajinis*, *pasenęs*, *senovinis*, *istorinis*. Kiekvieno žodžio chronologinis dokumentavimas remiasi palyginimu su istorinių lenkų kalbos žodynų duomenimis. Norint verifikuoti tam tikro žodžio kilmę bei semantinę evoliuciją, pateikiami rytų slavų kalbų atitikmenys, o pagal poreikį – ir lietuvių kalbos medžiaga.

Atrinkta medžiaga, pateikta tolesnėje straipsnio dalyje, suskirstyta į 3 grupes: (1) tikruosius leksinius (žodinius) archaizmus, (2) semantinius (reikšmės) archaizmus ir (3) struktūrinius archaizmus (pasenusius šiuolaikinių leksemų darybinius variantus). Nagrinėjamų

nuosmukis, ribotas funkcionavimas; 6) apmirimo laikotarpis, t. y. patekimas į kalbos periferijas; 7) „mirtis“, t. y. žodžio perėjimas iš aktyviojo žodyno į pasyvųjį (1997, 72-77).

³ Šiuo požiūriu geriau išnagrinėtas šiaurės paribio *kultūrinis dialektas* nei gyvoji kaimo lenkų kalba (plg. Kurzowa 1983, 478-479). Iš nedaugelio darbų, nagrinėjančių archaizmus kaimo tarmėse, reikėtų paminėti H. Karaś monografiją *Gwary polskie na Kowieńszczyźnie* (2002), kurioje nedidelis skyrius skirtas archajinei leksikai.

⁴ USJP chronologiniai kvalifikatoriai (*archajinis*, *pasenęs*, *senovinis*, *istorinis*) priskiriami tokiems leksiniams vienetams, kurie išnyko arba nyksta iš vartosenos, t. y. gali atsirasti vyriausios kartos kalboje, o kitų kartų kalboje pasireiškia tik stilizuojant ir priklauso šiuolaikinės lenkų kalbos pasyviajam žodynui. Meniniuose tekstuose jie traktuojami kaip archaizacijos rodikliai (USJP I, XXXIX–XL).

⁵ SJPD, išleistame 1958–1969 metais, nurodyti tik du chronologiniai kvalifikatoriai: *senoviniai* ir *pasenę*. Kvalifikatorius *senovinis* apibrėžia žodžius arba reikšmę, nežinomus XX amžiaus vidurio kalbai, o *pasenę* – žodžius arba reikšmę, išnykstančius iš vartosenos, nors jie dar aptinkami žodyno atsiradimo metais (SJPD I, XL).

žodžių sąrašo negalima laikyti baigtiniu, tai tik bandymas sukaupti ir aptarti atitinkamą leksinę medžiagą. Nagrinėjami ne tik slavų kilmės žodžiai, bet ir seni skoliniai iš kitų kalbų.

1. TIKRIEJI LEKSINIAI (ŽODINIAI) ARCHAIZMAI. Šią grupę sudaro iki šiol “Kresų” dialekte vartojami žodžiai, išnykę iš bendrinės lenkų kalbos vartosenos (išskyrus stilizuotus tekstus); iš viso – 81 vienetas.

akuratny ‘tvarkingas, organizuotas, tikslus’ < lot. *accuratus* ‘tikslus, nuoseklus’; SWil, SW ir SJPDor pažymėtas kaip pasenęs, tačiau Lietuvoje ir dabar yra plačiai vartojamas; atitinka brus. *akuratny*, rus. *akkuratnyj* ‘t. p.’

arenda ‘nuoma’ < lot. *arrendare* ‘nuomoti’; paplitęs Lietuvoje; žymi SXVI, tačiau SWil, SW ir SJPDor įvertina kaip pasenusį; pagal SGP išsilaikė daugelyje lenkiškų tarmių; atitinka brus. *arenda*, rus. *ar’enda* ‘t. p.’

babiniac ‘prievažnysis (“ten, kur sėdi bobos”): L nurodo nuo XVI–XVIII a.; SW žymi be kvalifikatorių; SJPDor įvertina kaip pasenusį; pagal SGP žinomas kai kuriose lenkų tarmėse

bachur ‘berniukas’ < hebr. *bakhúr* ‘jaunuolis’: paplitęs Lietuvoje; bendroje lenkų kalboje vartojama forma *bachor* turinti žeminamąją, niekinamąją reikšmę; L pateikia seną formą *bachur* neutralios reikšmės ‘vaikas (žydų)’; SW – alternatyvios formos *bachur* ir *bachor*; SJPDor apibrėžia kaip senovinį; Karaś (2002, 322) Pakaunės regione pastebi iki tol nežinomą mot. gim. formą *bachuryca*

cieplić ‘šildyti, kūrenti’: žymi L; SWil, SW ir SGP laiko provincializmu; SJPDor nurodo kaip pasenusį; plg. brus. *c’aplec* ‘šildyti, kūrenti’ arba liet. *šildyti* ‘t. p.’ < *šiltas*

czernica ‘mėlynės, *Vaccinium myrtillus*’: šią reikšmę pažymi L, SW, SJPDor, SGP; bendrinėje lenkų kalboje ši seną pavadinimą pakeitė sinonimai *borówka* ir *czarna jagoda* (XIX a.: Kurzowa 1993, 345); leksinis archaizmas palaikomas brus. *čarnica*, rus. *černika*

czuchać się ‘krapštytis, knistis, ‘grabaliojis, *oczuchać się, rozczuchać się, wyczuchać się* ‘atsitokėti, atsikvošėti (po sapno)’: SWil, SW pažymi kaip pasenusius; SGP nurodo *czuchać* ‘zulinti, draskyti, tąsyti, tampyti, raustis’ (Mažoji Lenkija), kašubų *čuchać, čuchovac* ‘t. p.’; nurodo sąsajas su rytų slavų kalbomis, plg. brus. *čuchacca*, rus. *čiuchať’sia* ‘grabaliojis, knistis’

czutki, czutko ‘budrus, budriai’: leksinis archaizmas; kaip ‘jautrus, budrus; bemiegis’ pateikia L, Arct; SW pažymi kaip archaizmą; SJPDor nefiksuoja; SGP patvirtina Lenkijos šiaurės rytuose; išlaikomas dėl įtakos brus. *čutki, čutka*, rus. *č’utkij, č’utko* ‘t. p.’

dawić ‘spausti, slėgti, smaugti’: pateikia SStp ir L; pagal Brücknerį vartojamas XV–XVIII a.; SW ir SJPDor pateikia kaip archaizmą; SGP pažymi kituose lenkų kalbos dialektuose; plg. brus. *davic’, zadavic’* ‘spausti, slėgti, dusinti’

dośpiał, dośpiewać ‘bręsti’: leksiniai archaizmai; Arct pažymi formą *dośpiał* ‘subbręsti; suspėti’; L pateikia daugiau pavyzdžių su *dośpiewać* iš XVI-XVIII a.; SJPdor pripažįsta kaip senovinius; SGP pažymi tik Lenkijos šiaurės rytuose; plg. brus. *daspec’, daspjavac’* ‘t. p.’

dośpiały ‘subbrędęs, brandus’: dalyvis su priesaga –ł– iš *dośpiał*; L pateikia daug pavyzdžių iš XVI-XVII a. paminklų; SW pažymi kaip retą, SJPdor – kaip senovinį; SGP – tik Lenkijos šiaurės rytuose; plg. brus. *daspely* ‘t. p.’

drwotnia ‘malkinė’: senų lenkų dialektizmų *drewotnia/ drewótnia/ drewutnia* (taip pat žinomų Lietuvoje) apofoninis variantas (SGP), plg. šaknies variantus *drwa – drewno* ‘mediena’; pirmą kartą pažymi L; SWil ir SW pateikia kaip provincializmą; kita apofoninė “kresų” forma – **drywotnia** ‘t. p.’ veikiausiai remiasi brus. *drywotn’a*

dziewierz ‘vyro brolis, svainis, dieveris’: archaizmas užfiksuotas senojoje lenkų kalboje nuo XIV a.; Arct pateikia šalutinį variantą *dziewior* ‘vyro tėvas, uošvis’; Kurzowa (1993, 354) nurodo, kad bendrinėje lenkų kalboje šis žodis išnyko XVII a. vid.; pagal SGP žinomas tik “Kresuose” ir persikėlių iš rytų kalboje

familia ‘šeima’ < lot. *familia*: dabartiniai lenkų žodynai nurodo kaip pasenusį; L pažymi nuo XVII a.; pateikia SWil, SW, SJPdor; Lietuvoje dėl rusų kalbos įtakos taip pat paplitusi reikšmė ‘pavardė’; pagal Karaś (2002, 325) Pakaunėje išsaugota senovinė išvestinė forma **familiat** ‘giminaitis’, kurios variantas *familijant* ‘kilmingos giminės narys’ užfiksuotas L, SWil, SW

fest ‘atladai, parapijos šventė’ < vok. *Fest* < lot. *festum* ‘šventė, šventimas’: L, Arct – nuo XVI a.; SW pažymi kaip provincializmą; SJPdor – kaip seną; plg. brus. *fest* ‘t. p.’

gomonić / homonić ‘triukšmauti, bartis’, **homon** ‘riksmas, triukšmas’: Sławski (SE) ir Bańkowski (SE) *gomon* pažymi senojoje lenkų kalboje nuo XV a.; Arct pateikia taip pat *gomonić się / gomónić się* ‘triūsti, melstis’, *gomonliwy, gomonnny* ‘vaidingas, triukšmingas’; SW priskiria dialektizmams, SJPdor – senoviniams žodžiams; SGP pažymi *gomon* ‘riksmas, barnis, sumaištis’ visuose tarminiuose regionuose; Bańkowski (SE) laiko paribio regionui būdingas formas su *h-* rutenizmais, plg. brus. *hamanic’*

gościa ‘viešnia’: žodis užfiksuotas SStp (XV-XIX a.) ir Arct; L nepateikia; SWil ir SJPdor priskiria senoviniams žodžiams; SGP pažymi tik Lietuvoje; archaizmas išlaikomas dėl brus. *hoscja*, rus. *gostja*

halsztuk ‘kaklaraištis’ < vok. *Halstuch* ‘skarelė ant kaklo’: L pažymi *alsztuk* XVIII a. literatūroje; Arct pateikia šalutines formas *halstuch, halstuk, halsztuch, halsztuk*; SJPdor priskiria pasenusiems žodžiams; lenkų etninėse tarmėse vartojamas reikšmė ‘šalikas’ arba ‘antkaklis’ (SGP); literatūrinėje kalboje priskiriamas leksiniams archaizmams

kątnik ‘žmogus gyvenantis pas ką nors, neturintis savo namų’: Arct apibrėžia kaip ‘nepažįstamas žmogus; nelegalus gyventojas; subnuomininkas’; L ir SWil pateikia be kvalifikatorių; SW – kaip tarminį; SJPdor – kaip senovinį; SGP pažymi Augustavo tarmėse

kleć ‘mažas, ankštas kambarys’, ‘priešatas, kamara’: pagal Bańkowską (SE) žinomas nuo XV a.; L pateikia XVI-XVIII a. pavyzdžius; SW papildo reikšme ‘dėžė, skrynia’; SJPdor įvertina kaip retą ir pasenusį; “Kresuose” išsilaiko dėl brus. *klec*, rus. *klet* ‘t. p.’

kram ‘parduotuvė’: Sławski (SE) patvirtina *kram* nuo XIII a., šalutinę formą *krom* nuo XV a. – kaip seną skolinį iš vokiečių k.; L iliustruoja *kram* XVII-XVIII a. pavyzdžiais; mot. g. šalutinę formą **krama** SW ir SGP priskiria “Kresų” dialektui; plg. brus. *krama* ‘prekyvietė, parduotuvė’

krząć ‘raikyti, smulkinti į mažus gabalėlius’, L jau laiko archaizmu, pateikdamas citatas iš XVI-XVII a. kūriniių; SGP pateikia daugiau pavyzdžių iš įvairių tarmių, dažniausiai iš Mažosios Lenkijos ir Silezijos

kroba / krobja, króbka, króbeczka ‘pintinė, krepšelis iš žievės, medinė dėžutė’: pagal Sławską (SE) senojoje lenkų kalboje nuo XIV a.; L – nuo XVI; SW ir SJPdor pažymi kaip pasenusius ir tarminius; šiaurės “Kresuose” išlikę dėl brus. *korab*, *karabok*, ros. *korob*, *korobok*, *korobka*

kuczma ‘virvių susiraizgymas’, ‘išsitaršę plaukai’; L ir Arct nurodo reikšmę ‘kailinės kepurės rūšis’; pagal SJPdor – senas; žinomas ir kitose lenkų tarmėse (SGP); plg. brus. dial. *kućma* ‘t. p.’

lipki ‘lipnus’: senojoje lenkų kalboje nuo XV iki XVIII a., vėliau sena forma keičiama į *lepki* (Bańkowski SE); L pateikia pavyzdžių iš XVI a.; SJPdor nurodo kaip seną; SGP pažymi tik Lietuvoje; archaizmas remiasi brus. *lipki*, rus. *lipkij* ‘lipnus’

mleczno ‘pieno produktai’: leksinis archaizmas; L datuoja XVI-XVIII a.; SW ir SJPdor pažymi kaip seną; SGP pateikia tik keletą pavyzdžių iš skirtingų Lenkijos regionų; paribio regionui būdinga išvestinė forma *mleczniwo* Kurzowa (1993, 388) vertina kaip naujovišką kontaminaciją *mleczno* ir *mleczywo*

młóćba / młóćba ‘kūlimas’: šią seną darybinę formą užfiksuoja L; Arct, SWil, SW; SJPdor pateikia kaip senovinę; plg. brus. *małac’ba*, rus. *mołot’ba* ‘kūlimas’

mocja, motia, motja ‘žemės ūkio bendrovė’ < pranc. *moitié* ‘bendrovė’: SJPdor vertina kaip seną, plg. L

obrzygły ‘apie rūgštaus, nemalonus kvapo (skonio) skystį’: istoriniai žodynai pateikia kaip senojo lenkų *obrazgły* ‘pradedantis rūgti, fermentacijos stadijoje’ paralelinė forma (L, Arct), SJPdor kaip seną nurodo *obrazg/ obrzask* ‘nemalonus skonis, rūgštumas lūpose’; SGP paliudija veiksmažodį *obrzyskać* ‘troškinti, kepti’ Kašubuose; plg. brus. *abryzhnuc* ‘rūgti’

odkazać ‘atsakyti neigiamai, atsisakyti’: archaizmas užfiksuotas istoriniuose žodynuose (L, Arct, SW), taip pat reiškė ‘atsakyti’, ‘perduoti’, ‘nutolti’, ‘įbauginti’; žodis žinomas daugeliui lenkų kalbos tarmių, bet reikšmė ‘atsakyti neigiamai’ vyrauja “Kresuose” ir rytinėse lenkų tarmėse (SGP; Karaś 2002, 327)

pastka ‘pelėkautai’: L nurodo šia reikšme pamatinę formą *paść*, tuomet *pastka* apibrėžia kaip ‘venos vožtuvėlis’ (XVI–XVII a.); Arct, SW – kaip ‘spąstai’; SJPDor pažymi kaip seną *pastka* ‘mažas tarpekliis, spąstai’, ‘dangtis, musmušis’; turtinga dokumentacija tarmėse Lenkijoje (SGP); archaizmas palaikomas dėl brus. *pastka* ‘t. p.’

polica ‘lentyra’: L nurodo nuo XVI a.; Arct, SW; SJPDor pateikia kaip seną ir tarminį; gerai žinomas etninėms tarmėms (SGP); archaizmas palaikomas dėl brus. *palica* ‘t. p.’

pośnik, postnik ‘pasninko vakarienė, Kūčių vakarienė’: L apibrėžia *pośnik* kaip ‘žmogus, besilaikantis pasninko’ ir ‘šventinis patiekalas’, nuo XVI a.; Arct prideda prie šių reikšmių *pośnik* ‘šventinė vakarienė’ ir *postnik* ‘Kūčios’; šiuolaikiniai žodynai nurodo *postnik* kaip senovinį pavadinimą; reikšmė ‘Kūčių vakarienė’ šiandien žinoma tik tarmėse – tiek paribio, tiek etninėje Lenkijos teritorijoje (SGP)

pośpieć ‘suspėti’: archaizmas žinomas daugelyje lenkų tarmių (SGP); užfiksuotas SStp ir L; SJPDor įvertina kaip senovinį; remiasi brus. *pasp’ec’*, rus. *posp’et’* ‘t. p.’

ruchać (się) ‘judinti, (pa)judėti’: pagal L gerai žinomas senajai lenkų kalbai; SW pažymi kaip tarminį, SJPDor – kaip pasenusį; SGP pateikia platų tarminį kontekstą; leksinis archaizmas paremtas brus. *ruchac’*, *ruchacca*

sporzyć ‘padėti, remti, apdovanoti sėkme’: L gausi dokumentacija nuo XVI a.; Arct, SW; SJPDor žymi kaip seną; SGP – nedaug pavyzdžių iš Kašubų ir Poznanės apylinkių

świekie, świekr, świokr ‘vyro tėvas, uošvis’: SStp, L, Arct, SW; SJPDor nurodo kaip pasenusį; palaikomas dėl rus. *sv’okr*, brus. *sv’okar*; plg. **świekra**

świekra ‘vyro arba žmonos motina, uošvė’: plačiai paplitęs senojoje lenkų kalboje; Kurzowa (1993, 438) pritaria Szymczakui (1966) dėl ankstyvo žodžių *świekra* (< *świekry, świekrew*) ‘vyro motina’ ir *teścia* ‘žmonos motina’ reikšmių kryžiuavimo (mišimo) pažymėdama, kad XX a. 9-ame dešimtmetyje *świekra* dar funkcionavo ne tik tarmėse, bet ir literatūrinėje lenkų kalboje; šiuolaikiniai žodynai žymi šį žodį kaip seną; plg. rus. *sv’ekrov’*, brus. *sv’akra, sv’akroŭ, sv’akrova*

tlucz, tlucza ‘stambiai maltos avižos’, ‘maltų grūdų pašarai (arkliams, šunims)’: pagal L nuo XVI/XVII a.; Arct, SW; SJPDor pateikia kaip seną; SGP nėra

traktament ‘vaišės’: L – XVII/XVIII a. pavyzdžiai; Arct, SW; SJPDor – senas; SGP – keli pavyzdžiai iš Lenkijos regionų; plg. **traktować** < vok. *traktieren* ‘vaišinti’

tuzac (*się*), **wytuzac** (*się*) ‘draskyti(s), tampyti(s)’: L nurodo *tuzować, wytuzować* ‘sumušti kumščiais, išplūsti’; Arct, SW; SJPDor žymi kaip seną; plg. brus. *tuzac*’, *tuzacca* ‘t. p.’

tuzgac (*się*) p. **tuzac** (*się*)

zabyć, zabywać ‘užmiršti’: L nurodo daug pavyzdžių iš XVI–XVIII a. kūrinių; Arct, SW; SJPDor apibrėžia kaip seną; pagal SGP gerai žinomas kitose lenkų tarmėse; archaizmas palaikomas dėl rus. *zabyt’*, *zabywat’*, brus. *zabyć*’, *zabywać*’ ‘užmiršti’

zatyłek ‘pakaušis’: šią reikšmę pateikia L; Arct šalia *zatyłek* ‘pakaušis’ pateikia pamatinę formą *zatył* – tiek ta pačia reikšme, tiek bendresne ‘užpakalinė (galinė) ko nors dalis’; SWil, SW ir SJPDor pažymi kaip pasenusią; kitose lenkų kalbos tarmėse žinoma kaip ‘galinė (užpakalinė), sutvirtinta batų dalis’; “Kresuose” reikšmė ‘pakaušis’ remiasi rus. *zatyłok* ‘t. p.’

zėlwicha ‘vyro sesuo, svainė’: ekspresyvas su **-icha** iš sen. lenk. *zėlwa* < **zėly*, gen. *zėlwe* ‘t. p.’; žr. **zołwica**

zołwica ‘vyro sesuo, svainė’: senoji deminutyvinė (mažybinė) forma iš senosios lenkų *zołwa/zėlwa* ‘t. p.’ (žr. **zėlwicha**); vartojama lenkų kalboje iki XVII a. vidurio (Szymczak 1966, 170–171); archaizmas palaikomas paribyje dėl rytų slavų įtakos, plg. brus. *zəlwica, zəlwica*

żeniec ‘pjovėjas’: L pažymi nuo XVIII a.; Arct pateikia šalutines formas *żnarz, żynarz, żniwacz, żniwak, żniwiec, żeńcarz* ‘pjovėjas’; SJPDor žymi kaip pasenusį; SGP nurodo platų vartojimą įvairiuose artimuose regionuose; plg. brus. *żn’ec* ‘t. p.’

2. SEMANTINIAI (REIKŠMĖS) ARCHAIZMAI. Į antrą grupę įėjo palyginus su šiuolaikine bendrine lenkų kalba pasenusios reikšmės žodžiai. Grupę sudaro 55 vienetai.

baba ‘senė’: šis senas, indoeuropietiškas šaknis turintis bei bendras visoms slavų kalboms žodis (Boryś SE, Sławski SE) šiuolaikinėje lenkų kalboje vartojamas tik su neigiamu atspalviu, o “Kresų” dialekte jis likęs neutraliu senos moters apibūdinimu

baczyć ‘matyti, pastebėti’: reikėtų priskirti prie semantinių archaizmų šiuolaikinės reikšmės ‘saugotis ko nors’ atžvilgiu; reikšmę ‘matyti’ pažymi L; SWil laiko ją sena; iki šiol žinoma kai kuriose etninėse lenkų tarmėse (SGP); “Kresuose” palaikoma dėl brus. *baćyc*’ ‘matyti’ įtakos

blazen, blazenek ‘snarglius, paauglys, vaikas’: semantinis archaizmas palyginus su šiuolaikine reikšme ‘žmogus kalbantis kvailystes, apsijuokėlis’, ‘juokdarys’; seną reikšmę pažymi L – ‘apie išdykaujantį (siaučiantį) vaiką, taip pat apie mažus vaikus’; SW – *tarm.* ‘vaikėzas, vaikigalis’; SGP – *ekspr.* ‘apie vaiką’ (Lietuvoje ir Baltstogėje); reikšmę ‘jaunas vaikinasis’ išlaiko taip pat brus. *blazan, blazen*

cacka ‘žaislas’: ta pačią reikšmę nurodo ir SGP; L pateikia variantus *cacko*, *czaczko*, *cacka* ‘žaislas’ (nuo XVI a.); SW laiko provincializmu; SJPdor pažymi, kad bendrinėje lenkų k. reikšmė ‘vaikų žaislas’ išlieka iki XIX a.; semantinis archaizmas palyginus su lenk. *cacko* ‘nedidelis meninės vertės daiktas, preciziškai pagamintas’, ‘kažkas dailaus, elegantiško’

chrust, chrusty ‘krūmai, krūmynai’: šiuolaikinės lenkų kalbos žodynai šią reikšmę teikia kaip pasenusią palyginus su pagrindine ‘sausos medžių ir krūmokšnių šakos’ (*sing. tantum*), ‘trapių sausainių rūšis’

cieplica ‘pirtis’: semantinis archaizmas palyginus su šiaurinėje šio žodžio reikšme ‘karštosios versmės, versmių gydyklos’; SPXVI nurodo kaip ‘karštoji versmė’, rečiau ‘maudymosi vieta, vonia’; L – ‘šiltos vonios’; SWil, SW ‘garinė pirtis, vonia’; SJPdor laiko reikšmę ‘pirtis’ pasenusia ir regionine; palaikoma palygyje dėl rytų slavų įtakos, plg. brus. *cjaplica* ‘pirtis’

cmentarz ‘kiemas prie bažnyčios’: pažymi L; SJPdor pateikia šią reikšmę kaip seną šalia šiuolaikinės ‘vieta, kur laidojami mirusieji, kapinės’ < łac. *cimiterium* ‘kapinės’ < gr. *koimētērion* ‘poilsio vieta, miegamasis’

cudzy ‘svetimas, nevietinis’: SPXVI, L; SW ir SJPdor nurodo šią reikšmę kaip regioninę; palaikoma dėl rus. *čужoj* ‘svetimas’, brus. *čuży* ‘t. p.’ įtakos, plg. liet. *svetimas* ‘t. p.’

czeladź ‘šeima, giminė (vaikai)’: semantinis archaizmas (< prasl. *čel’adb* ‘giminė, šeima’; Bańkowski SE; Boryś SE) palyginus su šiuolaikiniu lenkų *czeladź* ‘aristokratų tarnai darbams namuose atlikti’

czuły ‘budrus’: semantinis archaizmas šiuolaik. lenk. *czuły* ‘meilus, mylintis, jautrus’ atžvilgiu; reikšmę ‘budrus’ L nurodo nuo XVI a.; SW ir SJPdor pažymi ją kaip archaišką; išsilaiko dėl brus. *čuły* ‘budrus’ įtakos

denko ‘dangtis, dangtelis’: semantinis archaizmas palyginus su lenk. *denko* ‘mažo konteinerio dugnas’; L pažymi nuo XVI a.; SW pateikia kaip archaizmą; pagal SGP žinomas ir kituose lenkų kalbos dialektuose

dokazać ‘įrodyti, įtikinti’: semantinis archaizmas palyginus su šiaurinėje reikšme ‘pasiekti numatytą tikslą; atlikti’; L iliustruoja reikšmę ‘įrodyti’ XVI–XVIII a. pavyzdžiais; SW ir SJPdor nurodo šią reikšmę kaip senovinę; SGP pažymi ją ir Lenkijos teritorijoje; plg. brus. *dakazać*, ros. *dokazat’* ‘įrodyti’

drugi ‘kitas, kitoks’: semantinis archaizmas šiuolaikinės reikšmės ‘antras’ atžvilgiu; anot Sławskio (SE), funkcionuoja šia reikšme nuo XIV a.; nurodo SStp ir SPXVI; L apibrėžia kaip ‘vienas iš visų kitų, kai kuris’; pagal SGP sena reikšmė gerai žinoma kitose lenkų tarmėse; plg. brus. *druhy*, ros. *drugoj* ‘kitoks’

duch ‘atodūsis, kvėpavimas, kvapas’: semantinis archaizmas palyginus su šiuolaikinėmis šio žodžio reikšmėmis ‘nemateriali esybė’, ‘žmogaus siela’, ‘būdas, esmė’; anot Sławskio (SE),

funkcionavo šia reikšme XIV–XIX a.; ją pažymi SStp ir L; SJPDor pateikia kaip senovinę; SGP nurodo platų reikšmės ‘karštas oras, kaitra’ paplitimą, kaip atodūsio (kvėpavimo) apibrėžimą fiksuoja paribio ir gretimose Lenkijos vietovėse

duży ‘stiprus, tvirtas’: semantinis archaizmas šiuolaikinės reikšmės ‘didelis’ atžvilgiu; L nurodo nuo XVI iki XVIII a.; Arct pateikia *dużec* ‘tapti didesniu, stipresniu’; SW įvertina kaip senovinį; SGP pažymi Liublino regione ir Palenkėje; plg. brus. *duży*, rus. *d’użyj* ‘stiprus, tvirtas’

dybac ‘eiti paslapčiomis, sėlinti’: semantinis archaizmas palyginus su šiandieniniu ‘slypėti, slėptis nuo ko nors’; reikšmę ‘eiti ant pirštų, sėlinti’ pateikia L; SW ir SJPDor laiko ją archaizmu; SGP pažymi ‘lėtai eiti’ Balstogėje; senovinė reikšmė išlaikoma dėl brus. *dybac* ‘vaikščioti ant pirštų arba pamažu, sunkiai, rus. *dybat* ‘t. p.’

dyszec ‘kvėpuoti’: SJPDor nurodo šią reikšmę kaip pasenusią palyginus su ‘garsiai, sunkiai kvėpuoti’ (plg. L, SWil, SW); dėl rus. *dyšat* ‘t. p.’ įtakos

gawęda ‘kalba’: archaizmas palyginus su bendriniu lenkų ‘laisvas, draugiškas pokalbis’, ‘pasakojimas’, plg. SJPDor – *psn.* ‘gandas, kalbėjimas’; Karaś (2002, 332) žymi lenkų tarmėse Pakaunėje

jama ‘duobė’: pasenęs (plg. L, SJPDor) palyginus su siauresniu bendriniu lenkų ‘gilesnis grunto įdubimas’, ‘gyvūno slėptuvė žemėje’

kosa ‘kasa’: semantinis archaizmas (plg. L, SWil, SW), SJPDor teikia kaip *knyg.*; palaikomas rus. *kosa*, brus. *kasa* ‘t. p.’

liczyć ‘manyti, laikyti’: šią reikšmę (šalia bendrinės lenkų ‘skaičiuoti’) teikia L ir Arct; SW ir SJPDor laiko ją *psn.*; plg. brus. *ličyc* ‘t. p.’

majtki ‘kelnės’: XVII a. skolinsys < oland. *maat*, *maatje* ‘jūreivis’, vėliau ‘jūreivio kelnės’; šiuolaikinė reikšmė ‘apatiniai’ nuo XIX a., žr. L, SJPDor , SEBor

mieszać ‘trukdyti’, **mieszać się** ‘painiotis’: pasenusi reikšmė (L, SWil, SJPDor) palyginus su dabartine ‘maišyti (maišytis)’; palaikoma rus. *m’ėšat* ‘trukdyti’, *m’ėšat s’a pod nogami* ‘painiotis po kojomis’

niesprawiedliwie ‘blogai, neteisingai’: žymi L; SW – *tarm.*; SJPDor apibrėžia reikšmę kaip pasenusią; plg. rus. *n’espraw’edliwo* ‘nepagrįstai’; žr. **sprawiedliwie**

niesprawiedliwy ‘blogas, neteisingas, netinkamas’: žr. **niesprawiedliwie**, **sprawiedliwy**

obserwować ‘įspėti, perspėti’ < lot. *observare* ‘stebėti, įspėti, gerbti’: šia pasenusia reikšme (plg. L, Arct, SJPDor) žodį užfiksavo Karaś (2002, 334) Kauno krašte

osobliwie ‘ypač’: pasenusi reikšmė palyginus su šiuolaikine ‘neįprastai, keistai’ (plg. L, Arct, SWil, SW, SJPDor)

pasza ‘ganykla’: kaip tiksliai pastebi Karaś (2002, 335), “ši reikšmė buvo būdinga bendrinei lenkų kalbai dar XX a. viduryje”; SJPDor pateikia dar be kvalifikatoriaus; USJP – *psn.*

pomimo ‘šalia’: SJPDor nurodo kaip pasenusią reikšmę; archaizmas palyginus su šiuolaikiniu ‘nepaisant’; plg. rus. *mimo* ‘pro šalį’

przeciwny ‘nemalonus, šlykštus, atstumiantis’: pagal SJPDor pasenusi reikšmė (L, Arct, SW) palyginus su šiuolaikine ‘esantis priešais kažką’, ‘visiškai skirtingas’; tikriausiai palaikoma dėl rus. *protivnyj* ‘šlykštus, bjaurus’, brus. *praciŭny* ‘t. p.’ įtakos

przeciwnie ‘nemaloniai’: žr. **przeciwny**

przyroda ‘esmė, prigimtis, įgimti bruožai’: SJPDor nurodo kaip pasenusią reikšmę (plg. L, SWil, SW) palyginus su šiuolaikine ‘gamta’

przyrodzenie ‘charakteris, būdas’: anot SJPDor, semantinis archaizmas dabartinės reikšmės ‘išoriniai lytiniai organai’ atžvilgiu (žymi L, Arct)

rano, raniej ‘anksti, anksčiau’: semantinis archaizmas palyginus su ‘rytas, ryte’, plačiai vartojamas rytų paribyje ir šiaurės rytų Lenkijoje (SGP); L ir SW pateikia pavyzdžius iš XVIII a.; SJPDor vertina kaip pasenusį; paremtas brus. *rana*, rus. *rano* ‘anksti’

siła ‘daug’: prieveiksmio reikšmė – archaizmas palyginus su daiktavardine ‘jėga’ (plg. L, SWil, SW); SJPDor kvalifikuoja kaip *sen.* ir *tarm.*; pagal SGP išlikęs kai kuriose etninėse tarmėse

sklep ‘rūsysis’, **sklepik** ‘mažas rūsysis’: paribyje paplitęs semantinis archaizmas (plg. L, Arct; SW – *tarm.*, SJPDor – *sen.*) palaikomas brus. *skl'ep* ‘t. p.’

sprawiedliwie ‘tinkamai, pagrįstai, teisingai’: pateikia L; formą *sprawiedliwa* šia reikšme SJPDor kvalifikuoja kaip *psn.*; plg. rus. *spraw'edliwo* ‘pagrįstai’

sprawiedliwy ‘pagrįstas’: šią reikšmę pateikia L; Vilniaus žiniasklaidoje nurodo Mėdelska (2000, 409)

światło ‘šviesu’, **światły** ‘šviesus’: paribyje paplitę semantiniai archaizmai; pateikia L, SWil; SW – *prov.*; anot SJPDor, pasenusios reikšmės palyginus su ‘išsilavinęs, plačios erudicijos (žmogus)’; plg. rus. *sv'etlo*, *sv'etlyj*, brus. *svetla*, *svetly* ‘t. p.’

traktować ‘vaišinti’ (< vok. *traktieren* ‘t. p.’): Vilniaus krašte pažymi Dwilewicz (1997, 123), Kauno krašte – Karaś (2002, 337); šią reikšmę teikia L, SWil, SW; pagal SJPDor – semantinis archaizmas palyginus su dabart. ‘aiškinti, svarstyti, aptarti’

urod(a) ‘ūgis’, **urodziwy** ‘aukštas’: L pateikia daug senų pavyzdžių; Arct žymi *urodziwy* ‘gero ūgio, gražios formos’; SJPDor vertina reikšmę ‘ūgis’ kaip pasenusią dabartinės ‘grožis’ atžvilgiu; semantinis archaizmas

wcale ‘visiškai’ teigiamosiose konstrukcijose: bendrinėje lenkų kalboje paprastai vartojamas kaip neigimą sustiprinanti dalelytė (*wcale nie*); pasenusia reikšme žymi L ir SWil; SW ir SJPDor kvalifikuoja kaip *sen.*; semantinis archaizmas, žinomas etninėse lenkų tarmėse (SGP)

wiedzieć ‘žinoti, pažinti, mokėti’: semantinis archaizmas (L, Arct, SWil, SW) palyginus su šiuolaikine reikšme ‘turėti žinių apie kažką, būti informuotam’; anot SGP, paplitęs etninėse lenkų tarmėse

wiek ‘(visas) gyvenimas’: reikėtų sutikti su Karaś (2002, 338), kad tai nėra kalkė iš rus. *в’ек* ‘t. p.’, o veikiau semantinis archaizmas (plg. L, Arct, SW), išlikęs dėl rusų kalbos įtakos

zastanowić się ‘sustoti’: pasenusi reikšmė (L, SWil, SW) palyginus su šiuolaikine ‘pagalvoti apie kažką’; SJPDor – *sen.*; žinomas etninėse lenkų tarmėse (SGP); plg. rus. *останови́т’ся* ‘t. p.’

znać ‘turėti žinių apie kažką, būti informuotam’: šia reikšme pažymi L (XVI–XVII a.), Arct, SW; SJPDor laiko ją pasenusia; “Kresų” dialektui būdingas veiksmažodžių *znać* ir *wiedzieć* reikšmių painiojimas (Kurzowa 1993, 456), plg. *wiedzieć*

żyć ‘gyventi’: pasenusi reikšmė, bendrinėje lenkų kalboje vartojama iki XIX a. (L, Arct, SW); paplitusi paribyje; plg. rus. *жить*, brus. *żyć* ‘gyventi’

żywiol, żywiolak, dgs żywiola, żywiolka ‘gyvuliai, galvijai’: nepaisant to, kad kai kuriuose darbuose šis žodis nagrinėjamas kaip “Kresų” dialektizmas, susiformavęs dėl liet. *gyvulis* įtakos (plg. Karaś 2002, 283), istorinių ir etimologinių žodynų medžiaga leidžia laikyti jį semantiniu archaizmu palyginus su šiuolaikiniu lenk. *żywiol* ‘galingas arba pavojingas natūralus reiškiny, stichija’; Boryś (SEBor 760) etimologizuoja *żywiol* kaip praslavų dialektizmą < **živělv* ‘gyva būtybė, sutvėrimas’ < **živь* ‘žyvy’ su reta priesaga**-elv* (plg. *dzięciol, kwiczol*); seną reikšmę ‘gyva būtybė, žvėris’ pateikia L, Arct (XV–XVII a.)

3. STRUKTŪRINIAI (DARYBINIAI) ARCHAIZMAI. Nedidelę surinktos medžiagos dalį galima laikyti šiuolaikinių žodžių pasenusiais darybiniais variantais (dubletais). Šį terminą suprantu kaip sinoniminių bendrašaknių darinių poras (arba grupes), kurios skiriasi darybos formantais arba kokiomis nors šalutinėmis darybos priemonėmis (žr. Buttler 1984, 278; Sierociuk 2008, 229–236). Žymiai rečiau darybiniai dubletai gali skirtis kamieno forma. Straipsnyje apsiribojau išvardydama kai kurias archajines formas, nustatytas šiaurės paribio dialekte:

jeźli (bendr. lenk. *jeźeli*) ‘jei’, **kradkiem** (bendr. lenk. *ukradkiem*) ‘paslapčiom’, **krzydło** (bendr. lenk. *skrzydło*) ‘sparnas’, **lenować się** (bendr. lenk. *lenić się*) ‘tingėti, tinginiauti’, **mlecznica** (bendr. lenk. *mleczarnia*) ‘pieninė’, **nadgrobek** (bendr. lenk. *nagrobek*) ‘antkapis, kapo paminklas’, **nadpis** (bendr. lenk. *napis*) ‘užrašas’, **Niemkinia, Niemkinka** (bendr. lenk.

Niemka) ‘vokietė’, **obuczać** (bendr. lenk. *nauczać*) ‘mokyti’, **obuczony** (bendr. lenk. *nauczony*) ‘išmokytas, išmokintas’, **ojczyzna** (bendr. lenk. *ojcowizna*) ‘tėviškė’, **okoliczność** (bendr. lenk. *okolica*) ‘apylinkė’, **parasolik** (bendr. lenk. *parasolka*) ‘skėtis’, **przód(y)**, **przódej** (bendr. lenk. *naprzód, wprzód*) ‘pirmiausia, anksčiausiai’, **przyznać, przyznawać** (bendr. lenk. *uznać, uznawać*) ‘pripažinti’, **rodzeństwo** (bendr. lenk. *rodzina*) ‘šeima’, **spokojność** (bendr. lenk. *spokój*) ‘ramybė’, **spotnieć** (bendr. lenk. *spocić się*) ‘suprakaituoti’, **stecka** (bendr. lenk. *ścieżka*) ‘takas’, **swatostwo** (bendr. lenk. *swatanie*) ‘piršimas’, **świętkować** (bendr. lenk. *świętować*) ‘švęsti’, **teścia** (bendr. lenk. *teściowa*) ‘uošvė’, **wraz** (bendr. lenk. *zaraz*) ‘tuoj, tuojau (pat)’, **zachwycić** (bendr. lenk. *schwycić, pochwycić*) ‘sučiupti, pagriebti’, **zagabywać** (bendr. lenk. *nagabywać*) ‘prašant erzinti, įkyriai kibti’, **zawżda** (bendr. lenk. *zawsze*) ‘visada’, **żrzały** (bendr. lenk. *dojrzały*) ‘subrendęs; brandus’.

IŠVADOS

1. Šiaurės paribio dialekto archajiškumas pastebimas įvairiose kalbos plotmėse, tačiau ypač ryškus jis leksikoje. Iš įvairių šaltinių pavyko atrinkti 166 pasenusius leksinius vienetus, iki šiol žinomus lenkų dialekte Lietuvoje. Didžiausią grupę sudaro žodiniai archaizmai – 81 vienetas. Šiek tiek mažiau yra semantinių archaizmų – 55 vienetai. Dar mažesnę surinktos medžiagos dalį sudaro šiuolaikinių leksemų darybiniai variantai: priešdėliniai (**nadgrobek, nadpis, obuczać, przyznać, wraz, zachwycić, zagabywać** ir kt.), priesaginiai (**lenować się, mlecznica, Niemkinia, spotnieć, swatostwo, świętkować** ir kt.); tik kai kurie pavyzdžiai skiriasi nuo šiuolaikinių atitikmenų šaknies forma (**stecka, zawżda**).
2. Didelę medžiagos dalį sudaro leksiniai archaizmai, išlikę tik Lietuvos teritorijoje, t.y. jau užmiršti tiek bendrinėje lenkų kalboje, tiek etninėse tarmėse. Vis dėlto neretai šiaurės paribio dialekte išsaugotos leksemos arba tam tikros reikšmės taip pat žinomos etninėse tarmėse Lenkijos teritorijoje.
3. Be jokių abejonių, archajinių leksemų bei reikšmių išsaugojimą lenkų dialekte Lietuvoje palaikė jų funkcionavimas kaimyninėse rytų slavų kalbose – rusų ir baltarusių.
4. Archajine lenkų šiaurės paribio tarmių leksika sudaro gausi, labai įdomi medžiaga, kuri verta išsamaus monografinio tyrinėjimo.

ŽODYNAI

- Arct – M. Arcta *Słownik Staropolski: 26,000 wyrazów i wyrażen używanych w dawnej mowie polskiej*. Opracowali Antoni Krasnowolski i Władysław Niedźwiedzki. Warszawa 1920.
- GPL – *Gwary polskie na Litwie*. Przewodnik multimedialny pod red. K. Rutkowskiej. Słownik, Wilno 2016. Strona internetowa: <http://www.lenkutarmes.flf.vu.lt/zodynas> (01-11-2017).
- L – S. B. Linde, *Słownik języka polskiego*, t. I-VI, Warszawa 1807-1814.
- SEBańk – A. Bańkowski, *Etymologiczny słownik języka polskiego*, t. I-II, Warszawa 2000.
- SEBor – W. Boryś, *Słownik etymologiczny języka polskiego*, Kraków 2005.
- SEBr – A. Brückner, *Słownik etymologiczny języka polskiego*, Warszawa 1989.
- SESł – F. Sławski, *Słownik etymologiczny języka polskiego*, t. I-V, Kraków 1958-1965.
- SGP – *Słownik gwar polskich*, t. I i nast., pod red. M. Karasia, J. Rejchana, Kraków 1982 i n.; *Indeks alfabetyczny wyrazów z kartoteki "Słownika gwar polskich"*, pod red. M. Karasia, J. Rejchana, Kraków 1999.
- SGPK – J. Karłowicz, *Słownik gwar polskich*, t. I-VI, Warszawa-Kraków 1900-1911.
- SJPDor – *Słownik języka polskiego* pod red. W. SJPDor oszewskiego, t. I-XI, Warszawa, 1958–1969.
- SMPP – I. Grek-Pabisowa, M. Jankowiak, M. Ostrówka, *Słownik Mówionej Polszczyzny Północnokresowej*, Warszawa 2017.
- SPXVI – *Słownik polszczyzny XVI wieku*, pod red. M. R. Mayenowej, Wrocław 1966 i in.
- SStp – *Słownik staropolski*, pod red. S. Urbańczyka, t. I–XI, Kraków 1953–2002.
- SW – J. Karłowicz, A. A. Kryński, W. Niedźwiedzki, *Słownik języka polskiego*, t. I-VIII, Warszawa 1900-1927.
- SWil – A. Zdanowicz i in., *Słownik języka polskiego*, wyd. staraniem M. Orgelbranda, t. I-II, Wilno 1861.
- USJP – *Uniwersalny słownik języka polskiego*, pod red. S. Dubisza, t. I–IV, Warszawa 2003.

LITERATŪRA

- Borejszo M. (1984), *Archaizmy we współczesnym języku ogólnopolskim*, (w:) "Polonistyka", nr 5–6, Warszawa, s. 370–383.
- Borejszo M. (1985), O archaizmach leksykalnych i semantycznych w stałych związkach wyrazowych współczesnej polszczyzny. Na materiale Słownika języka polskiego pod red. Mieczysława Szymczaka, (w:) "Poradnik Językowy", z. 6, Warszawa - Łódź, s.341-349.
- Boryś W. (2007), Relikty leksykalne w gwarach polskich, (w:) Boryś W., *Etymologie słowiańskie i polskie. Wybór studiów z okazji 45-lecia pracy naukowej*, Warszawa, 532-538.
- Breza E. (2012), Archaizmy leksykalne i semantyczne w polskich pieśniach religijnych, (w:) "Język - Szkoła - Religia" 7/1, s. 12-26.
- Buttler D. (1984), Zmienność znaczeń wyrazów w polszczyźnie przełomu XIX i XX w., cz. III: Repartycja semantyczna dubletów słowotwórczych, (w:) "Poradnik Językowy", z. 5, s. 277–289.
- Dubisz, S. (1991^a), *Archaizacja w XX-wiecznej polskiej powieści historycznej o średniowieczu*, Warszawa.

- Dubisz S. (1991^b), Stylizacja językowa w gawędach “Wincuka”, (w:) “Poradnik Językowy”, 9-10, s. 343-352.
- Dwilewicz B. (1997), *Gwara wsi Bujwidze na Wileńszczyźnie*, Warszawa.
- Głoger Z. (1978/1900–1903), *Encyklopedia staropolska ilustrowana*, Warszawa.
- Gotówka A. (2015), Archaizmy leksykalne w gwarach góralskich (na przykładzie wybranego słownictwa rodzinnego), (w:) “LingVaria”, Rocznik (X) 2015, Nr 1 (19), s. 207-221.
- Grek-Pabisowa I., Maryniakowa I. (1999), *Współczesne gwary polskie na dawnych Kresach północno-wschodnich*, Warszawa.
- Handke, K., Popowska-Taborska, H., Galsterowa, I. (1996). Do czytelników.; Próba badania odchodzącego słownictwa. Cel i rezultaty, (w:) K. Handke, H. Popowska-Taborska, I. Galsterowa, *Nie dajmy zginąć słowom: rzecz o odchodzącym słownictwie*, Warszawa, s. 5–15.
- Handke K. (1997), Pojęcie i termin “archaizm” na tle zawartości polskich leksykonów, (w:) *Rozważania i analizy językoznawcze. Wybór prac wydanych z okazji 65. urodzin Autorki*, Warszawa.
- Joachimiak-Prażanowska J. (2009), Archaizmy leksykalne w “Kurierze Wileńskim” (1924-1939), (w:) “Acta Baltico-Slavica”, 109-130.
- Kania S., Tokarski J. (1984), *Zarys leksykologii i leksykografii i polskiej*, Warszawa.
- Karaś H. (2002), *Gwary polskie na Kowieńszczyźnie*, Warszawa-Puńsk.
- Karaś H. (2004), Archaizmy jako wykładniki stylizacji w “Potopie” Henryka Sienkiewicza, (w:) “Poradnik Językowy”, z. 9, s. 19-37.
- Karaś, H. (2011), *Polska leksykografia gwarowa*, Warszawa.
- Kawyn-Kurzowa Z. (1963), *Język filomatów i filaretów. Przyczynek do dziejów języka polskiego XIX wieku. Słowotwórstwo i słownictwo*, Wrocław.
- Klemensiewicz Z. (1976), *Historia języka polskiego*, Warszawa.
- Kłobus A. (1987), Archaizmy leksykalne z zakresu kultury materialnej w gwarach okolic Bełchatowa, “Acta Universitatis Lodziensis”, Folia Linguistica 16, s. 209-219.
- Koniusz E. (2001), *Polszczyzna z historycznej Litwy w “Słowniku gwar polskich” Jana Karłowicza*, Kielce.
- Kurkowska H., Skorupka S. (1959), *Stylistyka polska. Zarys*, Warszawa.
- Kurzowa Z. (1993), *Język polski Wileńszczyzny i kresów północno-wschodnich XVI-XX w.*, Warszawa-Kraków.
- Machnicka, V. (2006), Charakterystyka wybranych archaizmów leksykalnych pochodzenia grecko-łacińskiego poświadczonych w Kronikach Bolesława Prusa (w:) “Стил”, s. 261-270.
- Machnicka, V. (2011), *Archaizmy leksykalne i frazeologiczne w “Kronikach” Bolesława Prusa. Słownik*, Siedlce.
- Maryniakowa I. (1992), Związki gwar polskich Wileńszczyzny z gwarami na terenie Polski (w:) *Mniejszości polskie i Polonia w ZSRR*, Wrocław, s. 152-155.
- Maryniakowa I. (1997), Polskie gwarowe obszary północno-wschodnie wobec pojęcia “kresy” (w:) *Kresy – pojęcie i rzeczywistość*, Warszawa, s. 181-190.
- Maryniakowa I. (1999), Związki polszczyzny północnokresowej z Podlasiem i Mazowszem (w:) “Acta Baltico-Slavica XXIV”, s. 163-178.

- Mędelska J. (1993), *Język polski na Litwie w dziewiątym dziesięcioleciu XX wieku*, Bydgoszcz.
- Mędelska J. (2000), *Język polskiej prasy wileńskiej (1945–1979)*, Bydgoszcz.
- Nitsch K. (1948), *Studia z historii polskiego słownictwa*, Kraków.
- Piela A. (2016), *Pozorna tożsamość. Polskie tradycjonalizmy z semantycznym archaizmem*, Katowice.
- Rieger J. (1996). Słownictwo “wileńskie” ze zbioru Leonarda Jaszczanina dziś. (w:) W J. Rieger (red.), *Język polski dawnych Kresów Wschodnich*. T. 1, Warszawa, s. 79–109.
- Rieger J. (1999). Słownictwo “wileńskie” ze zbioru Leonarda Jaszczanina (ciąg dalszy). (w:) J. Rieger (red.), *Język polski dawnych Kresów Wschodnich*. T. 2, Warszawa, s. 57–76.
- Rieger J., Masojć I., Rutkowska K. (2006), *Słownictwo polszczyzny gwarowej na Litwie*, Warszawa.
- Rybicka H. (1976), *Losy wyrazów obcych w języku polskim*, Warszawa.
- Rzepka W.R. (1998), O archaizmach leksykalnych pochodzenia prasłowiańskiego w gwarach polskich (Kilka uwag po lekturze “Słownika prasłowiańskiego”). (w:) “Prace Naukowe Uniwersytetu Śląskiego w Katowicach”, “Prace Językoznawcze” 25, s. 153–161.
- Sawaniewska-Mochowa Z. (1990), *Poradnik Jana Karłowicza jako źródło poznania potocznej polszczyzny północnokresowej. Słownictwo*, Warszawa.
- Sawaniewska-Mochowa Z. (2002), *Ze studiów nad socjolektem drobnej szlachty kowieńskiej XIX wieku: na podstawie słowników przekładowych Antoniego Juszkiewicza*, Bydgoszcz.
- Sierociuk, J. (2008), Wariantywność słowotwórcza a problem ewolucji języka mieszkańców wsi, (w:) *Współczesna polszczyzna. Stan – perspektywy – zagrożenia*, pod red. Z. Cygal-Krupy, Kraków – Tarnów, s. 229–236.
- Szymczak M. (1966), *Nazwy stopni pokrewieństwa i powinowactwa rodzinnego w historii i dialektach języka polskiego*, Warszawa.
- Trypućko J. (1955–1957), *Język Władysława Syrokomli (Ludwika Kondratowicza): przyczynek do dziejów polskiego języka literackiego w wieku XIX*, t. I-II, Uppsala.
- Trypućko J. (1958), Źródła języka Mickiewicza (w:) *Adam Mickiewicz 1855–1955. Księga w stulecie zgonu*, Londyn, s. 316–348.
- Turska H. (1925/1983), *Język polski na Wileńszczyźnie* (Przedruk w:) “Studia nad polszczyzną kresową”. T. II, pod red. J. Riegera i W. Werenicza, Wrocław, 15–23.
- Turska H. (1939/1982), *O powstaniu polskich obszarów językowych na Wileńszczyźnie* (Przedruk w:) “Studia nad polszczyzną kresową”. T. I, s. 9–121.
- Urbańczyk S. (1984), *Zarys dialektologii polskiej*, Warszawa.
- Węgorowska K. (2000), *Słownictwo wileńskie na Pomorzu Zachodnim*, Zielona Góra.

LEXICAL ARCHAISMS OF THE POLISH DIALECTS IN THE NORTH-EAST BORDERLAND

Summary

In this paper the most widespread lexical archaisms of the Polish dialect in Lithuania are described. The material is taken from various sources: both from dialect dictionaries and works dedicated for the Polish North Borderland dialect. Not only the words originating from Slavic languages but also foreign words from other languages are analyzed. The most important

criteria on defining a lexical unit as an archaism is the presence of chronological qualifiers in the dictionaries of the common Polish language. The chronological documentation of each word is based on the comparison with the data in the historical Polish dictionaries. For the verification of the origins and the semantic evolution of the analyzed words, the analogs from East Slavic languages and in some cases Lithuanian are given.

Keywords: lexical archaism, dialectal vocabulary, Polish North-East Borderland dialects

Viktorija Ušinskienė

Polonistikos centras

Vilniaus universitetas

Universiteto 5, 01513 Vilnius, Lietuva

E. p.: viktorija.usinskiene@gmail.com